

yayet edilir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoksa da Gazze'de hisbe teşkilâtında çalıştığı, Kahire'de Hüsâmiyye Medresesi'nde Hanefî fihkî okuttuğu, Memlûk sultanlarından el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'a hocalık yaptığı bilinmektedir. Ders verdiği kişiler arasında ünlü müfessir ve nahiv âlimi Ebû Hayyân el-Endelüsî de bulunmaktadır. Ebû Hayyân, *Kitâbü'l-İdrâk li-lisâni'l-Etrâk* adlı eserini yazarken "üstadımız Fahreddin" diye bahsettiği hocasından çok faydalandığını belirtmektedir. İleri yaşlarda gözleri kör olan Divriği Kahire'de vefat etti.

Kaynaklar kendisinin alçak gönüllü, arkadaşlığı iyi, güzel yazı yazan, Kur'an'ı güzel okuyan bir kimse olduğunu bildirmektedir. 1281'de Kahire Hüsâmiyye Medresesi'nde fıkıh dersleri verdiği bilinen ve Hüsâm diye tanınan oğlu Hüsâmeddin Hasan Divriği de tanınmış bir âlimdir.

Fahreddin Divriği'nin XIII. yüzyılın sonlarında Mısır'da iken yazdığı kasideler Memlûk Türkçesi'yle yazılmış ilk örneklerden olmalıdır (Banarlı, I, 361); ancak bu şiirler günümüze ulaşmamıştır.

Eserleri. Fahreddin Divriği çeşitli ilimlere dair çoğu manzum pek çok eser kaleme almıştır. Kaynaklardan tesbit edilebilen dokuz eserinden sadece üçü tam

olarak günümüze ulaşmıştır. 1. *Ümmühâtü'l-kehimeteyn. Kaşide fi kavâ'idî lisâni't-Türk ve Kavâ'idü lisâni't-Türk* adlarıyla da anılan eser bugüne kadar ele geçmemiştir. Büyük bir ihtimalle Arapça yazılan bu eser Memlûk Kıpçakçası'nın kaside şeklinde yazılmış bir grameri olmalıdır (Caferoğlu, II, 193). 2. *'Arâ'sü'n-nefâ'is*. Farsça olduğu belirtilen (*Hediyetü'l-ârifin*, II, 143) eserin konusu bilinmemektedir. 3. *el-İgrâb fi'l-i'râb*. Nahivle ilgili olup bazı nüshaları Dimaşk Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye'de bulunmaktadır (Brockelmann, II, 924; Zirikli, VII, 99). 4. *'İkdü'l-beyân*. Bu Arapça kaside (bediyye) 132 beyit olup giriş mahiyetindeki ilk elli dokuz beyti bir hükümdara övgü niteliğindedir. Muhammed adını taşıyan bu hükümdar muhtemelen Divriği'nin hocalık ettiği el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'dur. Kasidenin British Museum ve Gotha kütüphanelerinde birer nüshası vardır (Brockelmann, II, 924). 5. *Kaşide fi'l-'Arabiyye (Kaşide fi'n-nahv)*. Kaynaklarda Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1248) *el-Kâfiye*'sinin büyük bir kısmını ihtiva ettiği bildirilen eserin, Kemâleddin el-Üdfüvî'nin *el-Bedrü's-sâfir* adlı eserindeki kayda göre (II, vr. 166^b) bitirilemediği anlaşılmaktadır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1345; *İzâhu'l-meknûn*, II, 232). 6. *Şerhu'l-Kaşidetü'l-mütezzammine li-'ilmi'l-'arûz*. Aruzun

on altı bahri ve bunlarla ilgili bazı uygulamaları (taktî ve zihâf gibi) ihtiva etmektedir. Kaynaklarda zikredilmeyen bu eserin, müellifi tarafından 668 Şevvalinin (Haziran 1270) ilk on gününde yazılan otuz bir varaklık bir nüshası Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Selimiye Kütüphanesi'ndedir (nr. 37). 7. *Kaşide fi'n-nücûm (Hediyetü'l-ârifin*, II, 143). 8. *el-Kaşidetü'n-nebeviyye*. Bu kasidenin on beyti İbn Tağrîberdî'nin *el-Menhelü's-şâfi*'si ile Kureşî'nin *el-Cevâhirü'l-muğiyye*'si vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır (bk. bibl.). 9. *Nazmü Muhtaşari'l-Kudûri*. Kudûrî'nin Hanefî fikhıyla ilgili *el-Muhtaşar* adlı eserinin nazma çekilmiş şeklidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Üdfüvî, *el-Bedrü's-sâfir*, Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 4201, II, vr. 166^a-167^a; Safedî, *el-Vâfi*, V, 31-32; a.m.f., *Nektü'l-himyân* (nşr. Ahmed Zekî Bek), Kahire 1329/1911, s. 274-275; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, II, 88; III, 369-370; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 259-260; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3429, vr. 385^a-b; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim* (nşr. İbrâhim Sâlih), Dimaşk 1992, s. 238; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 246; Kınalızâde Ali Efendi, *Muhtasar ft Tabakâti'l-Hanefiyye*, Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. 411, vr. 50^a; Temimî, *et-Tabakâti's-seniyye*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3391, vr. 386^a; Kâtib Çelebi, *Sülle-mü'l-vüŝûl ilâ tabakâti'l-fühûl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, II, 230; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1345; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 453; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 201; Osmanlı Müellifleri, I, 303-304; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 273; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 924; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 142-143; *İzâhu'l-meknûn*, II, 232; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XII, 30; Banarlı, *RTET*, I, 361; Zirikli, *el-'âlam* (Fethullah), VII, 99; Ahmed Caferoğlu, *Türk Dil Tarihi*, İstanbul 1984, II, 193; Cevat İzgi, "Türk Dil Bilimcisi Divriği Mustafaoğlu Mehmet (1233-1313)", *TDA*, sy. 55 (1988), s. 113-134.

CEVAT İZGI

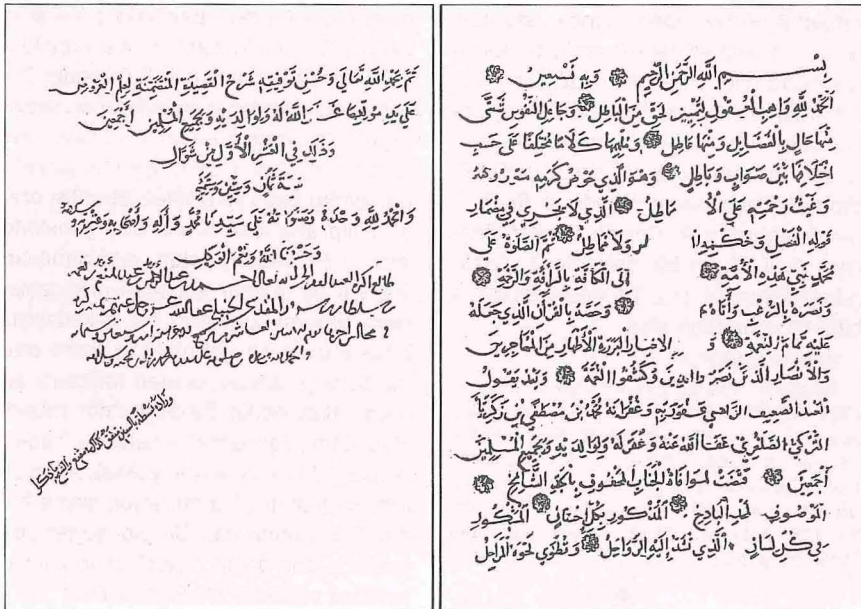
FAHREDDİN EFENDİ

(1885-1966)

Cerrâhî şeyhi.

28 Zilkade 1302 (8 Eylül 1885) tarihinde İstanbul Karagömrük'te Nüreddin Cerrâhî Âsitânesi'nde doğdu. Asıl adı İbrâhim Fahreddin Şevki'dir. Bu dergâhın şeyhlerinden Rızâeddin Yaşar Efendi'nin oğlu, Abdülaziz Zihni Efendi'nin torunudur. Öğrenimine dergâhın bitişindeki Canfedâ Hatun Mekteb-i İbtidâiyyesi'nde başladı. Dokuz yaşında iken o sırada dergâhın şeyhi olan amcası Yahyâ Galib Efendi tarafından tûy arakiyye tekbir-leri ve böylece tasavvufî hayata ilk adı-

Fahreddin Divriği'nin *Şerhu'l-Kaşidetü'l-mütezzammine li-'ilmi'l-'arûz* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Lefkoşe Selimiye Ktp., nr. 37)

mını atmış oldu. On bir yaşında Cerrâhî tarikatı mensuplarınca okunan, tarikatın pîri Nüreddin Cerrâhî'nin tertip ettiği vird-i sagîri istinsah etti. Kendisine bu virdi okuma izni verildi ve dergâha kahve nakibi tayin edildi. Aynı yıl mekteb-i ibtidâiyeden mezun olunca Fatih Nişancı Camii'nin yakınlarındaki Hadîkâtü'l-maârif Mekteb-i Rüşdiyyesi'ne girdi. Ayrıca Fâtih Camii dersiâmlarından Hâfız Fâzıl Efendi'nin Arapça derslerine devam etti. Dönemin meşhur hattatlarından Filibeli Ahmed Ârif Efendi'den sülûs ve nesih dersleri aldı. 1897 yılında babası Rızâeddin Yaşar Efendi'ye intisap etti ve üç yıl sonra dergâha türbedar tayin edildi. Bu yıllarda dönemin büyük sūfisi Abdülkâdir-i Belhî mensuplarından ve *Gülzâr-ı Hakikat* adlı eserin müellifi Fazlullah Rahîmî Efendi'den Farsça öğrendi. 1901'de babasından hilâfet aldı. Bir süre Eyüp Özbekler Tekkesi şeyhi Âkîlî Efendi'den *Meşnevî* ve Hâfız diyanını okudu.

1905 yılında Üsküp'ün Koçina kasa-basındaki Cerrâhî dergâhi şeyhi Mehmed Kemâleddin Efendi'nin vefatı üzerine, oğlu Ahmed Hakkı Efendi'ye vekâlet vermek için babası tarafından Üsküp'e gönderilen Fahreddin Efendi bu dergâha mensup olan 1200 erkek ve kadın dervişin biatlarını yeniledi. Bu arada 282 kişi kendisine intisap ederek Cerrâhiyye tarikatına girdi. İstanbul'a döndükten sonra Fatih Otluççu Yokuşu'ndaki Şeyh Hüsâmeddin Cerrâhî Dergâhi'nde vekâleten şeyhlik görevini ifa etmeye başladı. Babası 1910 yılında, Üsküdar Kapıağası'nda Arakiyeci Hacı Mehmed Efendi Mescidi'ndeki Cerrâhî Dergâhi'nin kendi uhdesinde olan mütevellilik ve meşihatini ona devretti. Bu tarihten tekelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar, ikamet ettiği Karagümrük'teki Cerrâhî Âsitanesi'nden her perşembe bu dergâha giderek Cerrâhî âyinini icra etti. Babasının vefatından sonra (1913) Nüreddin Cerrâhî Dergâhi'nin poştınışı oldu. Tekkeler kapatılıncaya kadar resmen, vefatına kadar da gayri resmî olarak bu görevini sürdürdü. Ocak 1922'de Evkaf Nezâreti'ne bir dilekçe ile müracaat ederek Nüreddin Cerrâhî'nin Cerrahpaşa Camii'nde saklanan bazı şahsî eşyalarının dergâha getirilmesini sağladı. Aynı yıl Cerrâhî âdâb ve evrâdını ihtiva eden bir risâle yayımladı. Soyadı kanunu çıkınca Erenden soyadını aldı. 1940 yılında dergâhın ve türbenin Evkaf müdürlüğü ta-

rafından atölye olarak şahıslara kiraya verilmek istenmesi üzerine teşebbüse geçerek beş yıl uğraştıktan sonra burasının müzeler müdürlüğüne geçmesini temin etti. İstanbul'u Sevenler Cemiyeti'nden sağladığı para ile harap bir hal alan türbe ve tevhidhâneyi tamir ettirdi. Daha sonraki yıllarda da dergâhın bakım ve onarımı için gayret sarfederek günümüze ulaşmasını sağladı. Vefat ettiği dergâhın türbesine defnedildi. 1917 yılında Fatih dersiâmlarından Hoca Hüseyin Vasfî Efendi'nin kızıyla evlenen Fahreddin Efendi'nin çocuğu olmamıştır.

Tarikat geleneklerinin canlı bir şekilde yaşadığı Nüreddin Cerrâhî Âsitanesi'nde doğup büyüyen Fahreddin Efendi, bu geleneklerin günümüze aktarılmasında bir köprü vazifesi görmüş olması bakımından önemli bir şahsiyettir. Ayrıca kendisinin de Cerrâhiyye tarikatında bazı yeni usuller ihdas ettiği bilinmektedir. *Envâr-ı Hazret-i Nüreddin-i Cerrâhî* adlı eserini yazmakta olduğu 1960 senesinde üçü kadın olmak üzere on dört kişiye hilâfet verdiğini belirtir. Fahreddin Efendi'nin yerine bu tarihten sonra hilâfet aldığı anlaşılan Muzaffer Ozak geçti. İlahî tarzında şiirler kaleme alan ve aynı zamanda iyi bir müzikşinas olan Fahreddin Efendi'nin bazı şiirleri bestelenmiştir.

Eserleri. 1. *Envâr-ı Hazret-i Nüreddin-i Cerrâhî*. Cerrâhiyye tarikatının âdâb ve erkânını, başta tarikatın pîri Nüreddin Cerrâhî olmak üzere Cerrâhî Âsitanesi'nde meşihat makamında bulunanların ve diğer Cerrâhî halifelerinin biyografilerini ihtiva eden, ayrıca İstanbul, Bursa ve Rumeli'deki Cerrâhî tekkeleri hakkında bilgi veren iki ciltlik bir eserdir. Yazma nüshası İstanbul Karagümrük'teki Türk Tasavvuf Müsikisi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 2. *Suâlnâme* (İstanbul 1339). Cerrâhî tarikatı âdâbıyla ilgili küçük bir risâledir. 3. *Ta'rif-nâme* (İstanbul, ts.). Tarikatın evrâdıyla birlikte yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin Efendi, *Envâr-ı Hazret-i Nüreddin-i Cerrâhî*, İSAM Ktp., nr. 3893, I-II (daktilo edilmiş nüsha); Hüseyin Vassâf, *Seftne*, V, 51-54, 274; N. Clayer, *Mystiques, état et société, Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle a nos jours*, Leiden 1994, s. 45, 59, 195, 221; Kemaleddin Nomer, "Erenden (İbrâhim Fahreddin)", *İst.A*, IX, 5158-5159.

NİHAT AZAMAT

FAHREDDİN-i İRÂKÎ

(فخرالدین عراقی)

İbrâhîm b. Büzürçimhir
b. Abdilgaffâr-ı Hemedânî
(ö. 688/1289)

**Lema'ât adlı eseriyle tanınan
mutasavvîf şair.**

Hemedan'ın Kumcân köyünde doğdu. Öldüğünde yetmiş sekiz yaşında olduğu bilindiğine göre 610 (1213) yılında doğduğu söylenebilir. Daha çok İrâkî nisbesiyle tanınan Fahreddin İbrâhîm Kumcânî, Cevâlîkî ve Ferâhânî nisbeleriyle de anılır.

Müellifin dönemine yakın bir tarihte adı bilinmeyen bir kişi tarafından divanına yazılan önsöze göre kültürlü bir aileye mensup olan Fahreddin-i İrâkî çok iyi bir öğrenim gördü. Genç yaşında devrin revaçta olan ilimlerini öğrendi. Daha on yedi yaşında iken Hemedan'daki Şehristan medresesinde ders vermeye başladı. Bir gün medresede ders okuturken içeriye giren bir grup Kalenderî dervîşi gazel okuyarak semâ yapmaya başladılar. Kalenderîler'in her türlü kayıttan sıyrılmış olduklarını anlatan bu gazel onu derinden etkiledi. Aralarında bulunan güzel yüzlü bir çocuğa ilgi duyarak cübbesini ve sarığını çıkarıp attı ve onlara katıldı. 627'de (1230) Kalenderîler'le birlikte Hemedan'dan ayrılan Fahreddin yolda çârdarb* olarak arkadaşlarının kıyafetine büründü. Önce İrâk-ı Acem'e, oradan Hindistan'ın Mûltân şehrine giden Kalenderî kafilisi burada Sühreverdiyye tarikatının pîri Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin halifesi Bahâeddin Zekeriyâyâ-yı Mûltânî'nin hankahında konakladı. Fahreddin kendisinin Bahâeddin Zekeriyâyâ tarafından alıkonulacağını sezince arkadaşlarına buradan ayrılmaları gerektiğini söyledi. Bunun üzerine hankah-tan ayrılıp Delhi'ye gittiler. Bir süre orada kalıp ardından Sûmenât'a yöneldiklerinde Fahreddin yolda yakalandıkları şiddetli bir rüzgâr sonunda arkadaşlarının çoğunu kaybetti, bir arkadaşıyla birlikte uzun bir yolculuktan sonra tekrar Delhi'ye döndü, oradan Mûltân'a giderek Bahâeddin Zekeriyâyâ'nın müridi oldu. Câmî, Fahreddin'in halvette ibadetle meşgul olmak yerine yüksek sesle şiirler söylediğini, bu durumun şeyhe bildirildiğini, onun da, "Bu gibi şeyler size yasaktır, ona değil" diyerek müridini kayırdığını nakleder (*Nefehât*, s. 603).